

ACTA MVSEI APVLENSIS

APULUM LIII

series *ARCHAEOLOGICA ET ANTHROPOLOGICA*

Fondator

ION BERCIU

Editor

GABRIEL T. RUSTOIU

Colegiul editorial

RADU ARDEVAN - Universitatea „Babeş-Bolyai”, Cluj-Napoca

NIKOLAUS BOROFFKA - Deutsches Archäologisches Institut, Berlin

DANIEL DUMITRAN - Universitatea „1 Decembrie 1918”, Alba Iulia

NICOLAE GUDEA - Cluj-Napoca

VALER MOGA - Universitatea „1 Decembrie 1918”, Alba Iulia

CHRISTOPHER F. E. PARE - Universitatea „Johannes Gutenberg”, Mainz

ZENO KARL PINTER - Universitatea „Lucian Blaga”, Sibiu

MARIUS PORUMB - Institutul de Arheologie și Istoria Artei, Cluj-Napoca

VOLKER WOLLMANN - Obrigheim

Colegiul de redacție

HORIA CIUGUDEAN - director

RADU OTA - secretar de redacție

GEORGE BOUNEGRU - membru

CONSTANTIN INEL - membru

Adresa de corespondență:

MUZEUL NAȚIONAL AL UNIRII

510010 ALBA IULIA

Str. Mihai Viteazul, 12-14

Tel. 0258/813300

revista.apulum@yahoo.com

www.mnuai.ro; www.muzeuluniriiialba.ro; www.anuarulapulum.ro

Correspondence address:

MUZEUL NAȚIONAL AL UNIRII

RO – 510010 ALBA IULIA

Mihai Viteazul St., 12-14

Tel. (+40) (258) 813300

© 2016 MUZEUL NAȚIONAL AL UNIRII, ALBA IULIA

ISSN – 1013-428X

ISSN – 2247 – 8701

ISSN-L – 2247 – 8701

ACTA MVSEI APVLENSIS

APVLVM

LIII

series *ARCHAEOLOGICA ET ANTHROPOLOGICA*

ALBA IULIA

MMXVI

Tehnoredactare: RADU OTA

Traducerea și verificarea textelor în limba engleză: ADINA GOȘA

Textele nepublicate nu se restituie.

S U M A R

CONTENTS – SOMMAIRE – INHALT

RADU OTA, Vasile Moga, maestru al arheologiei clasice.....	XI
RADU OTA, Interviu cu domnul profesor Vasile Moga, la ceas aniversar.....	XVII
GEORGE BOUNEGRU, RADU OTA, Ion Berciu, pionier și maestru al muzeografiei românești (1904-1986).....	XXV

STUDII – STUDIES

SABIN ADRIAN LUCA, FLORENTINA MARȚIȘ, Artefactele litice șlefuite din așezările neolitice timpurii ale culturilor Starčevo-Criș și Vinča. <i>Polished stone artefacts from Early Neolithic Settlements of Starčevo-Criș and Vinča cultures.....</i>	1
SABIN ADRIAN LUCA, TIBERIU BOGDAN SAVA, DORU PĂCEȘILĂ, OANA GAZA, IULIANA STANCIU, GABRIELA SAVA, BIANCA ȘTEFAN, Date radiocarbon ale nivelului III de la Tărtăria-Gura Luncii (cercetările preventive ale anilor 2014-2015) <i>Radiocarbon data from level III at Tărtăria-Gura Luncii site (2014-2015 preventive researches).....</i>	27
ION TUȚULESCU, Notes about a miniatural clay representation of an axe with crossed arms found in Ocnîța, Vâlcea county <i>Notă asupra unei reprezentări miniaturale din lut a unui topor cu brațe în cruce descoperit la Ocnîța, județul Vâlcea...</i>	35
GABRIEL BĂLAN, RALUCA BURLACU-TIMOFTE, TEODOR MUNTEAN, Așezarea din epoca bronzului de la Aiud – <i>Groapa de gunoi</i> . Considerații preliminare <i>Bronze Age settlement at Aiud - Groapa de gunoi. Preliminary report.....</i>	45
MIHAELA BLEOANCĂ, Un complex Wietenberg descoperit în situl de la Ampoița-La Pietre (jud. Alba) <i>A Wietenberg feature discovered at the Ampoița-La Pietre archaeological site.....</i>	83

ILIE LASCU, DAN ANGHEL, CRISTINEL FÂNTÂNEANU, MONICA URSU, CLAUDIU TĂNĂSELIA, Depozitul de bronzuri de la Pianu de Jos <i>The bronze hoard from Pianu de Jos</i>	109
MARIUS-MIHAI CIUTĂ, Un celt din bronz, recent descoperit la Hăpria (com. Ciugud, jud. Alba) <i>A bronze socketed axe, recently discovered at Hăpria (Ciugud parish, Alba County)</i>	143
RALUCA GHEORGHIU, ILIE LASCU, Piese de bronz descoperite în situl de la Alba Iulia - „Recea” <i>Bronze objects discovered at Alba Iulia - „Recea” site</i>	151
CRISTINEL PLANTOS, MARIUS-MIHAI CIUTĂ, Two belt buckles of late Latène period from Craiva – “Piatra Craivii” – recently recovered <i>Două paftale de epocă târzie Latène de la Craiva – “Piatra Craivii” recent recuperate</i>	165
DOINA BENEĂ, Lucrările de aducțiune a apei în Dacia romană. Cu privire specială asupra canalizărilor cu conducte de plumb <i>Die Wasserzuleitung in der Provinz Dacia Romana. Mit besonderer berücksichtigung der Leitungen aus Bleirohren</i>	179
RADU CIOBANU, Statuaria colorată greco-romană – principii estetice și implicații tehnice; exemplele de la Apulum <i>La statuaire greco-romaine colorée: principes esthétiques et implications techniques - les exemples d'Apulum</i>	187
RADU OTA, CRISTIAN TITUS FLORESCU, Observații asupra incintei vestice a castrului roman de la Apulum și câteva constatări istorice <i>Observations about western precinct of the Roman camp at Apulum and some historical remarks</i>	205
DOREL BONDOC, O farfurie creștină descoperită la Romula <i>A Christian plate found at Romula</i>	235
CRISTIAN TITUS FLORESCU, RADU OTA, Un mormânt din secolul X descoperit în incinta fostului castru roman de la Apulum <i>A 10th century grave discovered in the former Roman camp at Apulum</i>	245
AUREL DRAGOTĂ, Un accesoriu cosmetic din jurul anului 1000 în necropola de la Alba Iulia - Izvorul Împăratului <i>A cosmetic accessory from around 1000 AD in the necropolis at Alba Iulia - Izvorul Împăratului</i>	255

FLORIN CIULAVU, ANCA TIMOFAN, Un atelier de prelucrat metale datând din secolele XVIII-XIX, descoperit la Alba Iulia <i>A metalworking workshop dating from the 18th-19th centuries, found at Alba Iulia.....</i>	263
JÓZSEF GÁBOR NAGY, The life and scientific work of Zsigmond Reiner <i>Viața și activitatea științifică a lui Zsigmond Reiner.....</i>	285

RESTAURARE – CONSERVARE – INVESTIGAȚII

RESTORATION – CONSERVATION – INVESTIGATIONS

DAN ANGHEL, Tehnici de restaurare a unor spade celtice descoperite la Gâmbaș <i>The restoration of some Celtic swords discovered at Gâmbaș.....</i>	309
SORIN ȘERBAN, Ceramica romană de la Apulum și împrejurimi. Metode de conservare și restaurare diferite, de la caz la caz <i>Roman pottery from Apulum and neighborhoods. Methods of preservation and reconditioning different cases.....</i>	341

RECENZII ȘI NOTE DE LECTURĂ

REVIEWS AND READER'S NOTES

HORIA CIUGUDEAN, <i>Transformation by Fire. The Archaeology of Cremation in Cultural Context</i> . Edited by Ian Kujit, Colin P. Quinn, Gabriel Cooney, The University of Arizona Press 2014, 322 pag	349
VASILE MOGA, J. R. López Rodríguez, J. Beltrán Fortes (eds.), <i>Itálica, Cien años, Cien Piezas</i> , ed. JUNTA DE ANDALUCÍA, Consejería de Educación, Cultura y Deporte. DIPUTACIÓN PROVINCIAL DE SEVILLA. Área de Ciudadanía, Participación y Cultura, Sevilla, 2014, 238 pag., 104 fotografii color).....	353
FLORIN CIULAVU, Aurel Dragotă, <i>Podoabe și accesorii vestimentare din Banat, Crișana și Transilvania (secolele X-XI)</i> , Cluj-Napoca, Editura Mega, 2014, 261 p.....	357
Lista autorilor.....	363

**Volum omagial dedicat
domnului Vasile Moga,
cu ocazia împlinirii vârstei de 70 de ani**

Vasile Moga

PIESE DE BRONZ DESCOPERITE ÎN SITUL DE LA ALBA IULIA - „RECEA”

Raluca GHEORGHIU
Liceul cu Program Sportiv, Alba Iulia
Ilie LASCU
Muzeul Național al Unirii, Alba Iulia

Cuvinte cheie: Alba Iulia, piese de bronz, daltă, ac, celt, bronz târziu-prima vârstă a fierului.

Key words: Alba Iulia, bronzes pieces, chisel, needle, socketed axe, Late Bronze Age-Early Iron Age.

Cercetările arheologice efectuate în situl de la Alba Iulia - „Recea” (Monolit) de Muzeul Național al Unirii în perioada 2003-2009 au dus la descoperirea unui sit cu mai multe etape de locuire și un bogat material arheologic¹. Acesta este amplasat pe prima terasă a râului Mureș, pe partea stângă a drumului județean Alba Iulia - Pâclișa (pl. I/1). Cu această ocazie dorim să aducem în discuție piesele preistorice din bronz, descoperite în campaniile de cercetări arheologice din anii 2003-2006, care nu compun inventarul unor complexe preistorice, cele descoperite în acestea fiind tratate în momentul discutării întregului inventar. În cadrul săpăturilor arheologice efectuate în situl de la Alba Iulia „Recea” au fost identificate obiecte de bronz atât în complexe cât și în strat (folosim termenul de strat, dar nu facem referire la un strat de cultură cu depuneri arheologice care să aparțină unei singure epoci, ci unul puternic afectat de locuirile ulterioare, în care sunt conturate atât complexele din bronzul târziu și epoca fierului cât și cele romane și postromane). În acest sit au fost descoperite complexe și materiale arheologice care se datează în perioadele HaA - HaC. Din cercetările din anii 2003-2005 au fost publicate și artefacte de bronz recuperate din complexe: un fragment de celt, două dălți simple, trei ace (două cu cap bitronconic și unul simplu) și o lamă de ferăstrău². Din cadrul

---

¹ Cercetările au fost efectuate de o echipă de arheologi de la Muzeul Național al Unirii din Alba Iulia între anii 2003-2009, fiind publicate rapoarte preliminare: Moga *et alii* 2004, p. 35-36; Moga *et alii* 2005, p. 51-53; Moga *et alii* 2006, p. 72-73; Moga *et alii* 2007, p. 65-67. Situl a intrat în literatura de specialitate cu denumirea de „Dealul Furcilor - Monolit”, dar considerăm că este mult mai utilă folosirea denumirii de Alba Iulia - „Recea”.

² Lascu 2006, p. 14-19.

acestui sit provine și o daltă de bronz cu toc de înmănușare, descoperită în anul 2007, în zona de nord-vest a sitului și atribuită orizontului cu ceramică canelată³.

Prezentarea descoperirilor

1. Dălțiță de bronz de mici dimensiuni descoperită în cadrul secțiunii S95, la adâncimea de 0,9 m. Are secțiunea prin corp triunghiulară și se termină la unul din capete cu o lamă, cu lungimea de 0,3 cm, iar la celălalt, cu un punctator (**pl. II/1**). Dimensiuni: L = 3,9 cm, Gros. = 0,3 cm (nr. inv. P7793).

2. Daltă de bronz cu secțiunea patrulateră (**pl. II/2**), descoperită în caroul A5 din suprafața Sp11, la adâncimea de 1,36 m. Dimensiuni: L = 9 cm, Llamă = 0,4 cm, Gros. = 0,3 cm (nr. inv. P7820).

3. Daltă de bronz cu secțiunea prin corp patrulateră (**pl. II/3**), descoperită în suprafața Sp09, la adâncimea de 1,05 m. Dimensiuni: L = 15 cm, Llamă = 0,8 cm, Gros. = 0,5 cm (nr. inv. P7821).

4. Ac de bronz cu cap îngroșat, descoperit în Cas 1 din suprafața Sp09, la adâncimea de 0,7 m. Vârful acului este îndoit din vechime. Capul este îngroșat și este decorat cu linii incizate, dispuse în motivul scheletului de pește. Acesta este delimitat de restul corpului prin trei linii fine (**pl. II/4**). Dimensiuni: L = 12 cm, Diam. = 0,3 cm (nr. inv. P7817).

5. Ac de bronz cu corp îngroșat, de mari dimensiuni, descoperit în caroul 7A din suprafața Sp04, la adâncimea de 0,65 m. Se observă pe corpul îngroșat, imediat sub cap, trei direcții de decorare/răsucire cu caneluri dispuse în rețea, pe o lungime de 4,8 cm. Capul este sferic, iar sub acesta există o zonă de trecere, nedecorată, spre corpul îngroșat (**pl. II/8**). Starea de conservare este bună. Dimensiuni: L = 21 cm, Diam.cap = 1,4 cm, Diam. corp = 0,4 cm (nr. inv. P7819).

6. Ac de bronz cu cap sferic (**pl. II/5**), nedecorat, descoperit în caroul 7A din suprafața Sp 04, la adâncimea de 0,65 m. Dimensiuni: L = 20 cm, Gros. = 0,3 cm (nr. inv. P7818).

7. Ac de bronz cu cap în formă de vas (**pl. II/6**), descoperit în interiorul unei locuințe din sec. IV-V din caseta Cas. 1, secțiunea S096, la adâncimea de 0,5 m. Acul are capul format din trei părți distincte: Gura vasului este de mici dimensiuni (0,6 cm) și are formă conică, gâtul este lung, cilindric și corpul este bitronconic, corespunzând diametrului maxim al piesei (0,9 cm). Are lungimea de 13,7 cm (nr. Inv. F.9199).

8. Celt de bronz nedecorat (**pl. II/7**), descoperit în suprafața Sp11, la adâncimea de 0,7 m. Corpul este despărțit în mod accentuat de lama cu tăiș. În interiorul orificiului de înmănușare se observă reziduuri de la turnare, doar în treimea superioară a orificiului nefiind observate astfel de depuneri. Foarte

---

³ Bălan 2009, p. 1-31, pl. II.

probabil piesa nu a fost utilizată. Dimensiuni: L = 9 cm, Llamă = 4 cm, Diam.gaură înmănușare = 2,2 cm, ad.orificiu înmănușare = 4,2 cm (nr. inv, P7823).

Contextul descoperirilor

În ceea ce privește contextul descoperirilor trebuie făcute următoarele precizări. Secțiunea unde a fost aflată daltă de bronz de mici dimensiuni (piesa nr. 1) se află în imediata vecinătate a unei suprafețe unde a fost cercetat un complex, care pe baza materialului ceramic și a pieselor de bronz, este de încadrat în etapa HaA. În interiorul secțiunii au fost descoperite foarte puține materiale ceramice, nefiind conturat nici un complex arheologic. Din cadrul sitului, din complexul mai sus menționat, mai provin două dălți de bronz de mici dimensiuni⁴. Astfel putem presupune că piesa în discuție este legată de descoperirile de acest tip din cadrul sitului.

În suprafața Sp09 a fost descoperită o daltă (piesa nr. 3) și un ac de bronz (piesa nr. 4), ambele piese fiind aflate în stratul negru în care au fost observate materiale de epocă romană și din secolele IV-VI, astfel încât nu putem preciza modul de depunere al lor. Caseta în care a fost descoperit acul de bronz, a fost deschisă pentru cercetarea unui complex din prima vârstă a fierului, fiind observat faptul că acesta este foarte puternic afectat de un altul din secolele IV-VI și de o intervenție antropică din secolul XX.

Acele de bronz (piesele 5 și 6) au fost descoperite în caroul 7 al suprafeței Sp04, la aceeași adâncime. În interiorul acesteia au fost identificate mai multe complexe din secolele IV-VI, care au afectat depunerile preistorice. În cadrul suprafeței au fost conturate gropi care sunt datate în prima vârstă a fierului. În caroul unde au fost descoperite acele de bronz au fost recoltate și materiale ceramice canelate, ceea ce ne arată că aici ar fi putut exista un complex de suprafață sau foarte puțin adâncit, care ar fi fost distrus de intervenții ulterioare.

În interiorul unei locuințe din secolele IV-VI, din secțiunea S096, a fost recuperat un ac de bronz, cu cap în formă de vas (piesa nr. 7). Locuința suprapunea două complexe adâncite în care a fost descoperită puțină ceramică de tip Gáva. Deși în interiorul secțiunii au fost observate complexe arheologice din prima vârstă a fierului, puternic afectate de intervenții ulterioare, nu putem afirma cu certitudine că piesa a făcut parte din inventarul acestora, sau a fost descoperită în altă zonă a sitului și adusă în locuință.

În cadrul suprafeței Sp11 au fost găsite un celt de bronz (piesa nr. 8) și o daltă (piesa nr. 2). În cazul ambelor piese, în zona unde acestea au fost depuse, nu au fost observate materiale ceramice din epoca bronzului sau din prima vârstă

---

⁴ Lascu 2006, p. 15.

a fierului, sau conturul unei gropi în care acestea să fi fost depuse. Celtul a fost așezat în pământ cu lama în jos (**pl. I/2**), ceea ce ne face să considerăm că suntem în fața unei depuneri constituită dintr-o singură piesă.

Analiza tipologică

Dălți de bronz au fost descoperite în cadrul sitului atât în complexe cât și în stratul cu depuneri arheologice⁵. În strat au fost aflate trei astfel de piese. Dălțile sunt o prezență frecventă în depozitele și așezările din perioada BzD - HaB, fiind identificate în depozitele de bronzuri din seria Uriu-Domănești la Fodora⁶; în seria Cincu-Suseni la Band⁷, Brâglez⁸, Dipșa⁹; Moldova Veche¹⁰, Șpălnaca II¹¹; Uioara de Sus¹², în seria Moigrad-Teuteu la Vărd I¹³, în așezarea de la Sighișoara „Dealul Viilor”¹⁴, pentru a menționa doar câteva dintre descoperiri. Dalta de mici dimensiuni (piesa nr. 1) își găsește cele mai bune analogii în depozitul de bronzuri de la Murnau¹⁵. Este foarte posibil ca o parte dintre cele simple descoperite la Alba Iulia - „Recea” să fi avut mânere de os sau de lemn, de esență tare, așa cum putem observa în cazul unor piese din depozitele de bronzuri de la Pecica IV¹⁶ și Dridu¹⁷, în descoperirile de la Gârbovăț și Tăvădărești¹⁸, unde au fost identificate dălți la care se păstrează mânerul de os. Pentru cele simple de bronz a fost presupusă existența unor mânere realizate din bronz sau os¹⁹.

În cadrul sitului au fost descoperite patru ace de bronz, din patru tipuri diferite: cu cap îngroșat, cu cap îngroșat, cu cap sferic și cu cap în formă de vas.

Acul de bronz cu cap îngroșat și decorat („Nadeln mit abschliessender Verdickung”) își găsește analogii în descoperirile din peșterile Izbândiș²⁰ și Șuncuiuș²¹, din mediul Igrîța, la Deva - *Viile Noi*²², la Crasna²³, la Sebeș - *Podul*

⁵ *Ibidem*, p. 15, 19.

⁶ Petrescu-Dîmbovița 1977, p. 59, pl. 47/11.

⁷ *Ibidem*, p. 82.

⁸ Bejinariu 2007, p. 40, pl. XIII/63.

⁹ Petrescu-Dîmbovița 1977, p. 92, pl. 139/11-12.

¹⁰ *Ibidem*, p. 99, pl. 164/14.

¹¹ *Ibidem*, p. 108-109, pl. 195? 15/16.

¹² *Ibidem*, p. 115, pl. 220/10-11.

¹³ *Ibidem*, p. 137, pl. 332/21.

¹⁴ Boroffka, Boroffka 2006, p. 587, fig. 1080/2, 1084/6.

¹⁵ Nessel 2009, p. 57, pl. 2/22.

¹⁶ Petrescu-Dîmbovița 1977, p. 102, pl. 176/33.

¹⁷ Enăchiuc 1995, pl. 1/10.

¹⁸ Florescu 1991, fig. 104/13; 109/21.

¹⁹ Bejinariu, Lakó 2000, p. 173, fig. 35/4-5; Rezi 2013, p. 247.

²⁰ Chidioșan, Emödi 1982, p. 80, fig. 8/4.

²¹ Dumitrașcu, Crișan 1989, p. 49, pl. L/5.

²² Andrițoiu 1992, p. 84, pl. 72/39.

*Pripocului*²⁴, în săpăturile de la Mada²⁵, în necropola de la Ticvanu Mare²⁶, în așezarea de la Uioara de Jos - *Grui*²⁷, în cercetările de teren de la Lunca Târnavei²⁸, în depozitele de bronzuri din seria Cincu-Suseni de la Gușterița II²⁹, Uioara de Sus³⁰, Zau de Câmpie³¹. Cea mai târzie descoperire provine din nivelul II al așezării fortificate de la Teleac³². Cu ocazia publicării materialelor de la Sebeș - *Podul Pripocului*, printre care și un ac cu cap îngroșat și decorat cu motivul scheletului de pește, C. I. Popa și R. Totoianu aduc în discuție descoperirile de acest fel de pe teritoriul României și realizează o hartă a lor, identificând 14 puncte³³. Pentru cele din vestul Ungariei J. Řihovský afirmă că acele de acest tip sunt specifice perioadei *älteren Urnenfelderzeit*, fiind identificate puține exemplare în *jüngere Urnenfelderzeit*³⁴. Din punct de vedere cronologic acele cu cap îngroșat și decorat au fost considerate ca piese care nu oferă un bun reper cronologic³⁵. Având în vedere analogiile pentru acest gen de piesă nu putem preciza cărei etape de locuire este de atribuit, acesta putând fi datat în HaA - HaB.

Acul cu corp îngroșat își găsește analogii în depozitul de bronzuri din seria Uriu-Domănești de la Iara I³⁶ și în depozitele din seria Cincu-Suseni de la Felnac³⁷, Rapoltu Mare³⁸, Războieni-Cetate³⁹, Rus⁴⁰. Pentru piesa de la Alba Iulia foarte bune analogii găsim în depozitul de la Velemszentvid⁴¹. Cele de la Velemszentvid au fost atribuite de J. Řihovský tipului Graz din seria *Nadeln mit geschwollenem ungelochem hals* și au fost datate în *mittlere Urnenfelderzeit*⁴². Având în vedere analogiile pentru acest tip de ac și masivitatea piesei, considerăm că acesta este atribuibil, cel mai probabil, orizontului canelat timpuriu din sit, încadrabil în etapa HaA.

²³ Bejinariu, Lakó 2000, p. 172-173, fig. 35/1.

²⁴ Popa, Totoianu 2010, p. 188, pl. 57/2.

²⁵ Rișcuță *et alii* 2009, p. 265, fig. 11/4.

²⁶ Gumă 1993, pl. XXV/4d, 5f.

²⁷ Ciugudean 1994, p. 71, fig. 2/9.

²⁸ Bărbat 2008, p. 49, fig. 2/1.

²⁹ Petrescu-Dîmbovița 1977, p. 96, pl. 160/12.

³⁰ *Ibidem*, p. 116, pl. 268/36-41, 46-48.

³¹ *Ibidem*, p. 119, pl. 277/11.

³² Vasiliev, Aldea, Ciugudean 1991, p. 64, fig. 18/5-7.

³³ Popa, Totoianu 2010, p. 188-190, fig. 8.

³⁴ Řihovský 1983, p. 36.

³⁵ Popa, Totoianu 2010, p. 189.

³⁶ Petrescu-Dâmbovița 1977, p. 61, pl. 50/8-9.

³⁷ *Ibidem*, p. 93, pl. 142/17.

³⁸ *Ibidem*, p. 104, pl. 180/21.

³⁹ *Ibidem*, p. 104, pl. 182/1.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 105, pl. 182/10.

⁴¹ Řihovský 1983, pl. 6/75-76.

⁴² *Ibidem*, p. 15-17.

Acul cu cap sferic sau bitronconic este un tip larg răspândit, fiind identificat în depozitele de bronzuri și în așezările de pe teritoriul României, începând cu Bronz D, continuându-și existența până în HaB3. Au fost descoperite în depozitul de bronzuri din seria Uriu-Domănești, de la Arcuș⁴³, din seria Cincu-Suseni, de la Alțina⁴⁴, Moldova Veche I⁴⁵, Războieni - *Cetate*⁴⁶, Șpălnaca II⁴⁷, Tășad⁴⁸, Uioara de Sus⁴⁹, Zau de Câmpie⁵⁰, Zlatna III⁵¹, și în seria Șomartin-Vetiș la Ghirișu Român⁵². În așezări au fost identificate la Sighișoara - *Dealul Viilor*⁵³, Crasna⁵⁴, Uioara de Jos - *Gru*⁵⁵, dar și în așezări din etapa timpurie a primei vârste a fierului. Din așezarea de la Cernatu este menționat un fragment de ac de bronz cu cap conic⁵⁶. Din așezarea de la Augustin - *Tipia Armenișului* sunt menționate cinci exemplare întregi și patru fragmentare. Din totalul de nouă piese descoperite, patru sunt decorate cu linii incizate sub cap⁵⁷, iar într-un caz sunt asociate cu incizii în forma unor X-uri⁵⁸. Este de menționat că în cazul acelor fragmentare lipsește capul acestora. Din așezarea fortificată de la Teleac sunt amintite patru ace cu cap bitronconic, cu dimensiunile variind între 7,5 și 12,5 cm. Din cele patru exemplare, unul este descoperit în săpăturile din anii 1959-1960, unul din nivelul II de locuire și două din nivelul III de locuire⁵⁹. O foarte bună analogie o găsim tot în cadrul sitului de la Alba Iulia, într-un complex al cărui inventar se datează în etapa HaA, unde a fost recuperat un ac de bronz cu lungimea de 22,8 cm⁶⁰. Exemplarul de la Alba Iulia se remarcă prin masivitate, măsurând 20 de cm, față de maxim 12,5 cm, cât au piesele de la Teleac⁶¹, sau 13 cm, cele de la Augustin⁶², ceea ce ne face să-l încadrăm în etapa HaA.

⁴³ Petrescu-Dâmbovița 1977, p. 51, pl. 22/1.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 81, pl. 113/7.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 99, pl. 165/7.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 104, pl. 181/7.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 108-112, pl. 210/17, 18.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 112-113, pl. 213/5.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 51, pl. 116/30, 33, 34.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 119, pl. 277/12.

⁵¹ *Ibidem*, p. 119, pl. 278/13.

⁵² *Ibidem*, p. 145, pl. 359/10.

⁵³ Boroffka, Boroffka 2006, p. 581, fig. 1077/2.

⁵⁴ Bejinariu, Lakó 2000, p. 172, fig. 35/2.

⁵⁵ Ciugudean 1994, p. 71, fig. 2/10.

⁵⁶ Székely 1966, p. 25, pl. VIII/5.

⁵⁷ Ursuțiu 2006, p. 158, pl. XXXII/1, 6-9.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 158, pl. XXXII/8.

⁵⁹ Vasiliev, Aldea, Ciugudean 1991, p. 64, fig. 18/1-4.

⁶⁰ Lascu 2006, p. 15.

⁶¹ Vasiliev, Aldea, Ciugudean 1991, p. 64.

⁶² Ursuțiu 2006, p. 23.

Ace cu cap în formă de vas au fost descoperite în depozitul de la Uioara de Sus⁶³, din seria Cincu-Suseni, în depozitul de la Baia Mare⁶⁴ (depozit nesigur) și în așezarea fortificată de la Teleac⁶⁵. Acul descoperit la Alba Iulia - „Recea” nu își găsește analogie, dar forma acestuia se apropie de două din piesele de la Teleac⁶⁶. Artefactul aparține acelor Vasenkopfnadeln, tipului „Nadeln mit kleinem Vasenkopf” din clasificarea lui J. Říhorský⁶⁷. În cadrul așezării fortificate de la Teleac au fost recuperate trei exemplare, unul fiind descoperit în L9 din primul nivel de locuire, unul din nivelul II, iar ultimul din L10, din nivelul III⁶⁸. Tot în această așezare fortificată a fost identificat și un tipar de gresie pentru turnat asemenea ace⁶⁹. Cu ocazia rediscutării datării așezării fortificate de la Teleac, H. Ciugudean aduce în discuție acele de tip „Vasenkopfnadeln” și tiparul descoperit în sit considerând, în studiul din anul 2009, că aceste ace au „o lungă perioadă de utilizare, începând cu *mittlere Urnenfelderzeit*” și că „varianta nedecorată, de mici dimensiuni, este considerată caracteristică în special perioadei HaB1 - HaB2”⁷⁰. Același autor, într-un studiu în care discută periodizarea culturii Gáva în Transilvania, apărut în anul 2011, precizează că acest tip de ac (sau exemplarele descoperite la Teleac) este considerat ca fiind caracteristic fazei Gáva II, datată în special în perioada HaB1, fără să se facă precizări legate de acul descoperit în nivelul III de locuire al așezării⁷¹. Având în vedere similitudinile cu piesele de la Teleac, considerăm că piesa în discuție este de atribuit perioadei HaB1 - HaB2.

Din punct de vedere al formei, celtul este de încadrat în seria Fizeșul Gherlii-Sângiorgiu de Pădure, datat în HaB2⁷², unde își găsește analogii în depozitele de la Fizeșul Gherlii II⁷³, Sângiorgiu de Pădure⁷⁴, Blăjenii de Jos⁷⁵, Cămin⁷⁶, Sîmbriaș⁷⁷ sau în descoperirile de la Ceaba⁷⁸, Șoimușu Mic⁷⁹ și Vița⁸⁰.

⁶³ Petrescu-Dîmbovița 1977, pl. 268/49-54.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 154, pl. 367/15.

⁶⁵ Vasiliev, Aldea, Ciugudean 1991, fig. 18/5-7.

⁶⁶ *Ibidem*, fig. 18/5-6.

⁶⁷ Říhorský 1983, p. 44-50, pl. 24, 25/ 617-625.

⁶⁸ Vasiliev, Aldea, Ciugudean 1991, p. 64, fig. 18/5-7.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 48-49, 64, fig. 24/2.

⁷⁰ Ciugudean 2009, p. 315.

⁷¹ Ciugudean 2011, p. 76.

⁷² Rusu 1963, p. 194-195.

⁷³ Petrescu-Dâmbovița 1977, p. 142, fig. 346/1.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 143, fig. 351/2.

⁷⁵ Marinescu 2010, p. 49, pl. IV/1.

⁷⁶ Bader 1978, pl. LXXXII/1, 2, 4.

⁷⁷ Zrinyi 1979, pl. CXIX/3.

⁷⁸ Meșter 1996, p. 142, fig. I/1.

⁷⁹ Crișan 1993, p. 247, pl. IX/13.

⁸⁰ Marinescu 1979, p. 129, pl. II/7.

În cadrul cercetărilor arheologice din sit a mai fost descoperit un celt de bronz fragmentar, în imediata apropiere a unei gropi cu depuneri de cești, fiind atribuit acestui complex⁸¹. Celtul a fost încadrat tot seria Fizeșu Gherlii-Sângiorgiu de Pădure⁸².

Concluzii

Pentru piesele de bronz aduse în discuție nu se pot face mai multe precizări în ceea ce privește contextul de descoperire, fiind în majoritatea cazurilor foarte greu de stabilit modul de depunere și posibilitatea apartenenței la un complex arheologic. Acest lucru îngreunând datarea, în cazul pieselor cu o perioadă lungă de utilizare, avem aici în vedere dățile de bronz. Considerând că un singur exemplar constituie o depunere singulară, avem aici în vedere celtul descoperit întreg. Doar în cazul celor descoperite în cadrul suprafeței Sp.04 se poate presupune că acestea au făcut parte din inventarul unui complex arheologic distrus de intervenții ulterioare.

Așezarea de la Alba Iulia „Recea” se dezvoltă pe prima terasă a râului Mureș și cel mai probabil au existat mai multe arii locuite succesiv. Locuirea începe în etapa HaA, continuă în HaB, terminându-se în HaC. Din cadrul sitului au fost publicate materiale arheologice care provin atât din faza HaA cât și din faza HaB. Din cea timpurie au fost prezentate materiale despre care s-a afirmat că „ne indică apartenența acestei așezări la o etapă timpurie a culturii Gáva, care poate fi plasată spre finalul fazei HaA1, probabil început de HaA2, poziție susținută și de piesele de bronz descoperite (ace de mari dimensiuni, unele cu cap bitronconic, o lamă de ferăstrău)”⁸³, iar pe baza acestor materiale s-a afirmat că locuirea de aici constituie „veriga de legătură între grupul Band-Cugir și faza Teleac I, având elemente comune cu ambele”⁸⁴. Cu ocazia publicării materialelor de al Sebeș - *Podul Pripocului* și Sibot - *La Baltă*, C. I. Popa și R. Totoianu plasează faza timpurie de la Alba Iulia în etapa HaA2⁸⁵. Dintr-o etapă ulterioară au fost publicate materiale arheologice⁸⁶ și o dată C¹⁴, care se încadrează în secolul X a.Chr.⁸⁷. Din punct de vedere cronologic piesele discutate sunt de încadrat în etapele HaA - HaB, corespunzând datărilor propuse pentru materialele arheologice publicate din cadrul sitului, completând datele deja existente.

---

⁸¹ Lascu 2012a, p. 135-148.

⁸² *Ibidem*, p. 136, pl. 1/5.

⁸³ Ciugudean 2009, p. 318.

⁸⁴ Ciugudean 2009, p. 318.

⁸⁵ Popa, Totoianu 2010, p. 246.

⁸⁶ Lascu 2012a, p. 135-148.

⁸⁷ Ciugudean 2012, p. 117, fig. 11.

**BRONZE OBJECTS DISCOVERED
AT ALBA IULIA - „RECEA” SITE**

ABSTRACT

The excavations carried out between 2003 and 2009 by National Museum of Union at the site „Recea” (Monolit) in Alba Iulia revealed the presence of very rich archaeological materials belonging to several habitation horizons. This study presents the bronze finds discovered without a clear context in the 2003-2006 campaigns.

The bronze prehistoric objects are represented by three bronze chisels, four pins of different types and a socketed axe. In most cases there are no informations related to the discovery context, so no considerations can be done regarding the manner of deposition and the connection to a certain archaeological feature. The only exception is represented by the bronze socketed axe, which has been deposited on the ground, with the blade downwards. We may suppose the existence of a single piece deposition in this case. Archaeological materials from Ha A and B phases were recently published, together with a ¹⁴C date from a Gáva feature. Chronologically, the items presented in this article can be attributed to Ha A-B deposits within the site. They offer more information regarding the bronze metallurgy during the transition from Late Bronze to Early Iron in the Alba Iulia region.

EXPLANATION OF THE PLATES

Pl. I. 1. Location of the archaeological site at Alba Iulia - „Recea”; 2. Socketed bronze axe *in situ*: view during the excavation.

Pl. II. Bronze objects discovered at Alba Iulia - „Recea”.

Abrevieri bibliografice

- Andrișoiu 1992 - I. Andrișoiu, *Civilizația tracilor din sud-vestul Transilvaniei în epoca bronzului*, Bibliotheca Thracologica, II, București, 1992.
- Bader 1978 - T. Bader, *Epoca bronzului în nord-vestul Transilvaniei. Cultura pretracică și tracică*, București, 1978.
- Bălan 2009 - G. Bălan, „Cronologia și tipologia dălților de bronz cu toc de înmănușare din România”, *Apulum*, XLVI, 2009, p. 1-40.
- Bărbat 2008 - Al. Bărbat, „Un ac din bronz descoperit recent în localitatea Lunca Târnavei (com. Șona, jud. Alba)”, *PA*, VII-VIII, 2008, p. 49-57.
- Bejinariu 2007 - I. Bejinariu, *Depozitul de bronzuri de la Brâglez, Cluj-Napoca*, 2007.

- Bejinariu, Lakó 2000 - I. Bejinariu, E. Lakó, „Contribuții la cunoașterea bronzului târziu din nord-vestul României. Așezarea de la Crasna”, *AMP*, XXIII/1, 2000, p. 153-219.
- Boroffka, Boroffka 2006 - N. Boroffka, R. Boroffka, „Materiale preromane”, R. Harhoiu, Gh. Baltag (ed.), *Sighișoara - Dealul Viilor*, Bistrița-Cluj-Napoca, 2006, p. 575-619.
- Ciugudean 1994 - H. Ciugudean, „Perioada Hallstatt A în centrul Transilvaniei”, *Apulum*, XXXI, 1994, p. 59-73.
- Ciugudean 2009 - H. Ciugudean, „Câteva observații privind cronologia așezării fortificate de la Teleac”, *Apulum*, XLVI, 2009, p. 313-336.
- Ciugudean 2011 - H. Ciugudean, „Periodizarea culturii Gáva în Transilvania în lumina noilor cercetări”, *Apulum*, XLVIII, 2011, p. 69-102.
- Ciugudean 2012 - H. Ciugudean, „The chronology of the Gáva culture in Transylvania”, *Peregrinationes archaeologicae in Asia et Europa Joanni Chochorowski dedicatae*, Kraków, 2012, p. 107-121.
- Chidioșan, Emödi 1982 - N. Chidioșan, I. Emödi, „Grupul cultural Igrîța de la sfârșitul epocii bronzului”, *Crisia*, XII, 1982, p. 61-86.
- Crișan 1993 - V. Crișan, „Obiecte de cupru și bronz aflate în colecțiile muzeelor din Harghita”, *AMN*, 26-30/1, 1989-1993, p. 239-250.
- Dumitrașcu, Crișan 1989 - S. Dumitrașcu, I. Crișan, „Depozitul de bronzuri de la Șuncuiuș, județul Bihor”, *Crisia*, XIX, 1989, p. 17-118.
- Enăchiuc 1995 - V. Enăchiuc, „Der Bronzefund von Dridu, Kr. Ialomița”, T. Soroceanu (ed.) *Bronzefunde aus Rumänien*, Berlin, 1995, p. 279-310.
- Florescu 1991 - A. C. Florescu, „Repertoriul culturii Noua/Coslogeni din România. Așezări și necropole”, *CCDJ/BTh*. I, Călărași, 1991.
- Gumă 1993 - M. Gumă, *Civilizația primei epoci a fierului în sud-vestul României*, Bibliotheca Thracologica, IV, București, 1993.
- Lascu 2006 - I. Lascu, „Locuirea din prima vârstă a fierului”, *Alba Iulia Dealul Furcilor – Monolit. Catalogul expoziției*, Alba Iulia, 2006, p. 12-20.
- Lascu 2012a - I. Lascu, „A pit with depositions of cups from the first period of the Iron Age from Alba Iulia”, *Satu Mare*, XXVIII/1, 2012, p. 135-148.
- Lascu 2012b - I. Lascu, „Grupuri rituale descoperite în așezarea din prima vârstă a fierului de la Alba Iulia Recea”, *Apulum*, XLIX, 2012, p. 73-83.
- Marinescu 1979 - G. Marinescu, „Noi descoperiri de topoare de cupru și bronz în Transilvania nord-estică”, *StudComCar*, 1979, p. 123-132.

- Marinescu 2010 - G. G. Marinescu, „Vestigii hallstattiene timpurii și mijlocii din nord-estul Transilvaniei”, *Revista Bistriței*, XXIV, 2010, p. 41-127.
- Meșter 1996 - M. Meșter, „Cercetări arheologice de suprafață în hotarul satului Ceaba”, *AMN*, 33/1, 1996, p. 141-144.
- Moga *et alii* 2004 - V. Moga, R. Ciobanu, C. Plantos, R. Ota, I. Lascu, „Alba Iulia, jud. Alba Intreprinderea Monolit S.A.”, *CCA*, 2004, p. 35-36.
- Moga *et alii* 2005 - V. Moga, H. Ciugudean, R. Ciobanu, A. Dragotă, C. Inel, M. Drîmbărean, Cr. Plantos, I. Lascu, R. Ota, „Alba Iulia, jud. Alba Societatea „Monolit”, *CCA*, 2005, p. 51-53.
- Moga *et alii* 2006 - V. Moga, G. Bounegru, H. Ciugudean, R. Ciobanu, I. Lascu, R. Ota, Cr. Plantos, „Alba Iulia, jud. Alba „Dealul Furcilor-Monolit”, *CCA*, 2006, p. 72-73.
- Moga *et alii* 2007 - V. Moga, G. Bounegru, I. Lascu, R. Ota, Cr. Plantos, C. Inel, G. Rustoiu, O. Oargă, „Alba Iulia, jud. Alba „Dealul Furcilor-Monolit”, *CCA*, 2007, p. 65-67.
- Nessel 2009 - Bianka Nessel, „Bronzenes Spezi algerat. Ein Metallhandwerkerdepot im Berliner Museum für Vor-und Frühgeschichte”, *Acta Praehistorica et Archaeologica*, 41, 2009, p. 37-65.
- Petrescu-Dâmbovița 1977 - M. Petrescu-Dâmbovița, *Depozitele de bronzuri din România*, București, 1977.
- Popa, Totoianu 2010 - C. I. Popa, R. Totoianu, *Aspecte ale epocii bronzului în Transilvania (între vechile și noile cercetări)*, Alba Iulia, 2010.
- Rezi 2013 - B. Rezi, „Reconstructing a Bronze Smith`s Toolkit. Special Remarks Regarding the Decoration of the Bronze Belts from Band”, B. Rezi, R. Németh, S. Berecki (ed.) *Bronze Age Crafts and Craftsmen in the Carpathian Basin*, Târgu Mureș, p. 239-249.
- Říhovský 1983 - J. Říhovský, *Die Nadeln in Westungarn I*, Munchen, 1983.
- Rișcuță *et alii* 2009 - N. C. Rișcuță, C. I. Popa, I. V. Ferencz, „Cercetări arheologice la Balșa și Mada (jud. Hunedoara) și câteva observații privind necropolele tumulare din Munții Apuseni”, *Apulum*, XLVI, 2009, p. 257-286.
- Rusu 1963 - M. Rusu, „Die Verarbeitung der Bronzhortfunde in Transilvanien von Ende der Bronzezeit bis in die mittlere Hallstattzeit”, *Dacia, N.S.*, VII, 1963, p.177-210.
- Székely 1966 - Z. Székely, *Așezări din prima vârstă a fierului în sud-estul Transilvaniei*, Brașov, 1966.
- Ursuțiu 2006 - A. Ursuțiu, „Descoperirile aparținând primei vârste a fierului”, Fl. Costea (ed.), *Augustin-Tipia Ormenișului*,

-
- județul Brașov. Monografie arheologică vol I*, Brașov, 2006.
- Vasiliev, Aldea, Ciugudean 1991
- V. Vasiliev, I. Al. Aldea, H. Ciugudean, *Civilizația dacică timpurie în aria intracarpatică a României. Contribuții arheologice: așezarea fortificată de la Teleac*, Cluj-Napoca, 1991.
- Zrinyi 1979
- A. Zrinyi, „Un mic depozit de bronzuri de la Sîmbriaș”, *Marisia*, IX, 1979, p. 641-644.

1

2

Pl. I. 1. Amplasarea sitului de la Alba Iulia „Recea”; 2. Celt de bronz - detaliu din timpul cercetărilor.

Pl. II. Piese de bronz descoperite în situl de la Alba Iulia - „Recea”.